

POVIJESNI DRVOREDI - NEKAD I DANAS

HISTORICAL GARDENS - FROM THE PAST TO THESE DAYS

M. Dobrilović

SAŽETAK

Prilog sadrži kratak povijesni prikaz od nastanka prvih drvoreda u Egiptu pa do 20. st. Razmotreni su uzroci, oblici i društvene okolnosti u kojima su drvoredi počeli i nastavili razvojem. U drugom dijelu predstavlja se uloga historijskih drvoreda u sadašnje vrijeme i ističe se problematika obnove tih drvoreda i to na konkretnom prostornom slučaju. Prikazan je izrađen rekonstrukcijski projekt drvoreda bukve, u parku Brdo kod Kranja.

Ključne riječi: povijest, oblikovanje krajolika, drvoredi, obnova drvoreda

ABSTRACT

This paper comprises a short historic survey of tree avenues and their concept from the beginning to the 20th century. It presents reasons, occasions and socio-economic environments in which tree avenues began and continued to develop both in terms of shape and function. The second part of the paper concentrates on the role of historic tree avenues in today's society, and presents the problems encountered in the process of restoration discussing a concrete case study: the reconstruction of the beech tree avenue in the park of the Brdo Castle near Kranj.

Key words: history, landscape architecture, tree avenues, reconstruction of tree avenues

UVOD

Težnja čovjeka za obilježavanjem svoje egzistencije prouzročila je stvaranje različitih simbola. U tom smislu možemo razmotriti nastanak drvoreda kao forme. Krajobraz se od nekad služio osnovnim načinom stvaranja prostornih simbola otuđenjem vegetacijske materije od prirodnog stanja. U smislu stvaranja akcenata u pejzažu neophodno je bilo preobraziti vegetacijski materijal tako da se razlikuje od prirodne okoline. To se postiglo tipizacijom, apstarkcijom i transformacijom od pojedinačne vrste s vlastitim značenjem u splošan oblik (Ogrin, 1993). Kad mislimo o pojedinačnom drvetu imamo u očima nešto već poznato, viđeno, nešto što ima vlastiti karakter. Tek s diferencijacijom građe, kao što je to u primjeru drvoreda s organiziranim prostornim poretom, možemo dobiti novu percepcijsku kategoriju.

PREGLED DRVOREDA PO STILSKIM RAZDOBLJIMA

Drvored – prva ispravna krajobrazna formacija

Prvi kompozicijski koncept u povijesti krajobraza bio je ispravan poredak drveća u linijsku formaciju - drvored. Već od svog početka drvored je imao simbolično značenje. Njegov nastanak je u vezi s izgrađivanjem sistema za natapanje uz koje su u jednakim razmacima sadili drveće, koje je stvaralo povoljnu mikroklimu. Zbog štednje vode u aridnoj klimi, vodeni kanali su trebali biti u pravom smjeru i tako su drvoredi dobili linijski karakter.

U staroj Grčkoj drvored kao formacija

Slika 1. Drvored od palme uz vodene kanale u Egiptu (Hyams, 1971: 18)

nije bio poznat, odnosno nisu ga primijenili u krajobraznoj kulturi. Djelomično možemo odgovoriti na to demokratskim društvom kojemu nisu bili po volji autokratski prostorni simboli.

U perivojnoj kulturi Rima drvored je često primijenjen zbog strateških razloga ili je naznačivao ulaze u ljetna mjesta boravka rimskih građana u brdima oko grada.

U srednjem vijeku zbog loših društvenih uvjeta drvored , kao i mnogi drugi vrtni oblici, nisu došli do izražaja. Vrtna kultura se razvijala u srednjovjekovnim unutrašnjim dvorištima, osigurana od vanjskih prijetnja.

Drvored kao simbol snage

U renesansi drvored je postao konstanta u vrtnim uređenjima. Talijani su oživjeli prostorne simbole, koji su pokazivali status vlasnika i u tome je drvored odigrao značajnu ulogu. Najčešće su sadili čempres, koji je likovnom čistoćom habitusa bio primjeren za postizanje ispravnog ritma i za izgrađivanje simetrije u vrtu. U renesansi je počeo razvoj prirodnih znanosti, općenito hortikulture, koja je u to doba nastupala uz medicinu. Postignut je napredak u njezi i uzgoju bilja i naučen način obrezivanja ukrasnog bilja. Drvoredi su uz reprezentativno isticali i utilitarnu ulogu. U Francuskoj i u Holadiji su često sadili drvorede uz putove za izrađivanje drva.

U to doba (16. stoljeće) naročito su bili poznati drvoredi u Engleskoj. Na desetine kilometara dugački drvoredi često su se rasprostirali u vrtovima engleskog plemstva (Sutton Place, Windsor Great Park). Najčešće su upotrebljavali lipu i divlji kesten.

Drvored u baroku postao je pored čiste plohe najznačajniji vrtni sastojak. Barokno uređenje čine dugački linijski sustavi drvoreda, koji u bitnoj mjeri izgrađuju simetriju prostora. Drvoredi u tim vrtovima su najčešće obrezivani i formiraju vertikalne vegetacijske plohe, koje daju središnjim tratinskim i vodenim ploham konstruktivan okvir. Najčešće su sadili lipu i platanu. Tehniku obrezivanja su razvili do perfekcije.

Drvored kao grad

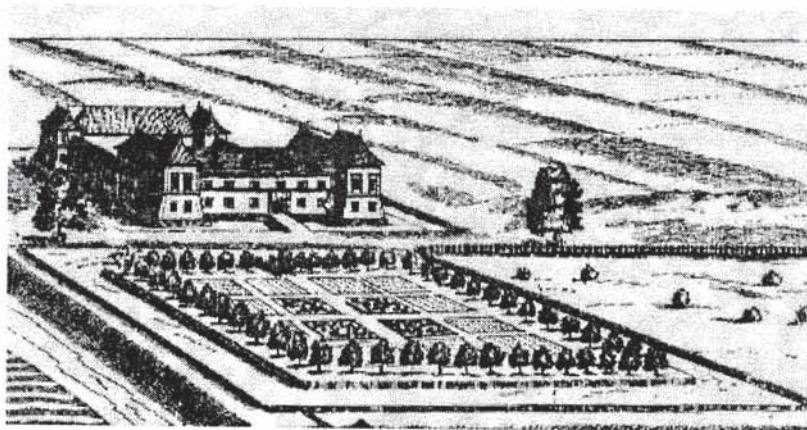
S prodorom engleskog vrtnog stila sredinom 18. stoljeća, drvoredi su, zbog geometrijskog oblika, postali manje primjeren perivojni član. Engleski stil

temeljio se na stvaranju kontrasta između travnate plohe i volumena pojedinačnog drveta ili skupine (*clumps*). Ravne linije drvoreda nisu odgovarale organskom karakteru.

U 19. stoljeću su sa stvaranjem nove društvene klase - građanstva, došle i nove ideje i potrebe za gradskim zelenilom. U europskim gradovima počeli su širiti pod utjecajem Francuza nove uzorke gradskog uređenja. Očitu pažnju su posvećivali gradskom zelenilu, postavili su mnoge gradske parkove i avenije. U kulturnom krajobrazu su zbog strateških razloga često sadili drvoreda, s kojima su naznačavali puteve, prolaze i mostove. Najčešće su miješali topolu (*Populus italica*) platanu (*Platanus X acerifolia*), lipu (*Tilia sp.*) i divlji kesten (*Aesculus hippocastanum*).

PREGLED NASTANKA I RAZVOJA DRVOREDA NA SLOVENSKOM TERITORIJU

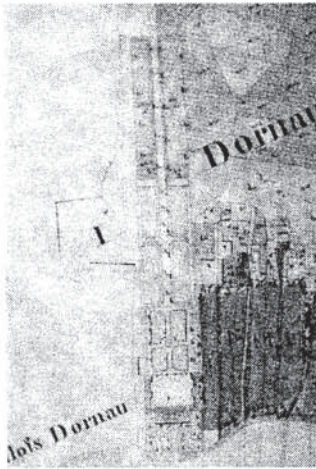
Razvoj perivojne kulture u Sloveniji bio je prekinut zbog opasnosti od Turaka. Kad su prestale turske prijetnje (između 1683. i 1791.), prestala je nužnost visinskih utrđenja, pa su tako počeli izgradnjom dvoraca u nizinama. Uz dvorce počeli su tvoriti bašte, koje su u osnovi imale srednjovjekovnu važnost. Drvoredi su primijenjeni za stvaranje prostornog okvira središnjeg partera u kome su se nalazili pergole, jezerca, klupe itd.

Slika 2. Vischerova slika dvorca Betnava s parternim uređenjem (Vischer, 1681)

Za analizu drvoreda tog razdoblja značajna su dva rada bogata slikovnim materijalom: *Topographia Ducatus Stiriae* (Vischer, 1681) i *Die Ehre des Herzogthums Krain* (Valvasor, 1689).

Barok je nastupio u Sloveniji s velikim kašnjenjem. Za vrijeme slovenskog baroka, u Engleskoj je već počeo engleski stil. Najviše uzoraka za vrtna uređenja dolazilo je iz Beča. Kod nas najpoznatiji vrt iz tog doba je Dornava kod Ptuja. Parkovna osov bila je dugačka kilometar i pol i zasađena lipom. Mjesto drvoreda dobro je prikazano na karti franjevačkog katastra (Kolšek: 134-139).

Slika 3. Franjevački katastar koji prikazuje park Dornavu s alejom u godini 1824.

vrtovi. Bili su prava zanimljivost Ljubljane, koju je posjetila tijekom susreta u Ljubljani, čak i vojvotkinja Elizabeta. Godine 1789. otvoreni su široj javnosti. U središnjem predjelu parka nalazio se drvored od lipe, koji je uz kolekcije egzota, bio najznačajniji element u vrtu (Gazvoda, 1996). Drvored je

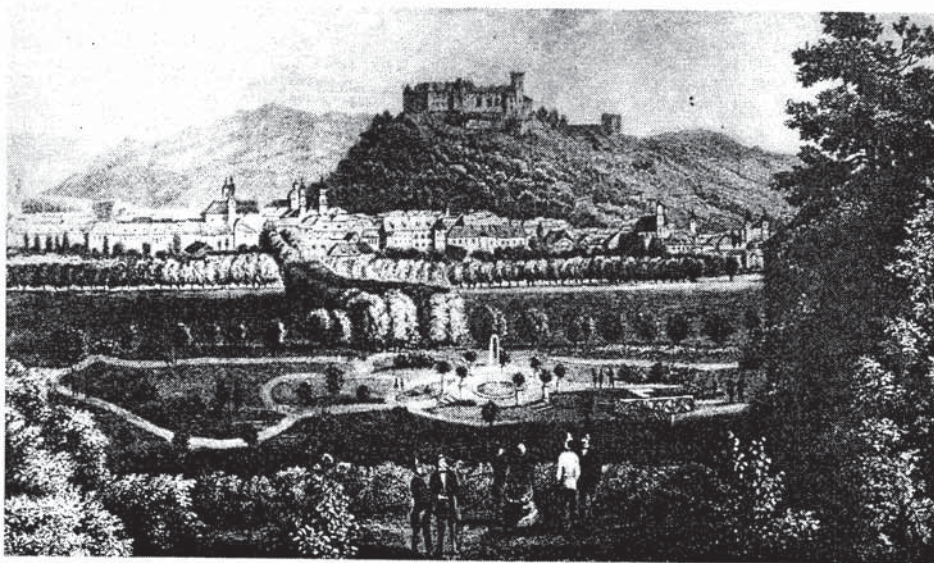

Slika 4. Zoisovi vrtovi na karti iz g. 1817 (Gazvoda, 1996: 132)

imao svoju saobraćajnu i obrazovnu ulogu. Nalazio se na gradskoj ivici, u prilazu s otvorenim prostorom, privatnim i javnim vrtnim uređenjima i ostalim krajobraznim karakteristikama prostora.

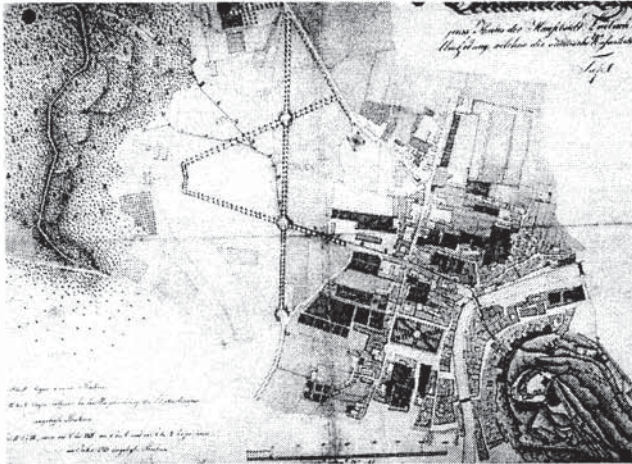
U doba Marije Terezije na slovenskom teritoriju prevladavale su fiziokratske ideje, koje su omogućile razvoj prirodnih znanosti, općenito poljoprivrede (Cvirn, 1999). Vlada je preporučila ocvićenje puteva voćnim vrstama, većinom kruškom i jabukom (Valenčič, 1970). Tako bi se postigla samoposkrbna važnost poljoprivrede, a prostorna posljedica bilo je naznačen kulturni karakter krajobraza.

S formiranjem ilirskih provincija (1803-1813) uloga Ljubljane kao glavnog grada je porasla, pa se to odrazilo i na gradskoj slici. Počela je velika akcija izgradnje glavnog gradskog parka – Tivoli. S namjerom da spoji gradsko središte s Tivolijem, osnovan je Lattermanov drvored akacije i topola.

Slika 5. Lattermanov drvored u Tivoliju

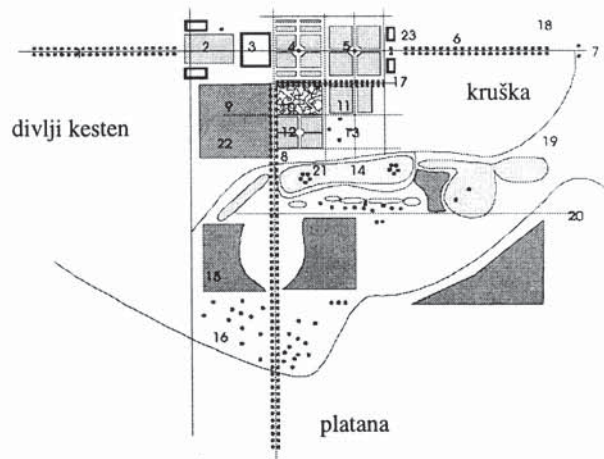
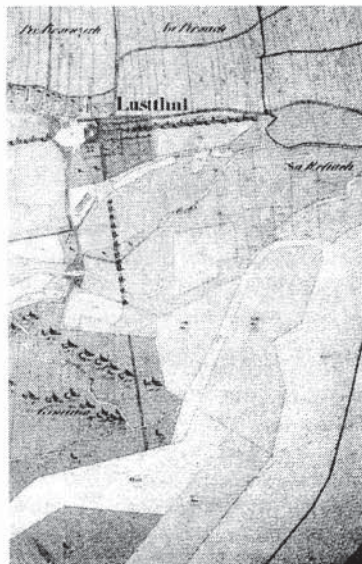
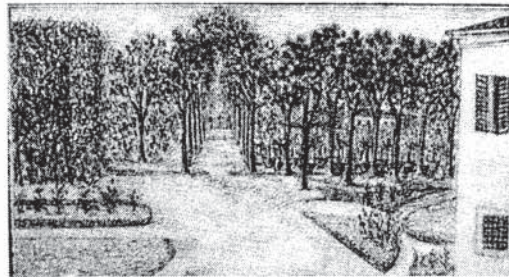
Na slici 6 očita je ideja umetanja drvoreda u gradski prostor. Drvored u sistemskom aspektu nadgrađuje gradski parter i spaja gradsko zaleđe s historijskom jezgrom.

Slika 6. Sistem drvoreda u Tivoliju

Na periferiji, pokraj većih dvoraca, u ono doba česti su bili drvoredi, koji su veličinom i položajem naznačavali društvenu ulogu vlasnika. Među najimpozantnijim bili su drvored platana u parku Dol kod Ljubljane i sustav drvoreda na Brdu kod Kranja (slika 7, 7a, 8).

Slika 7. Drvored platana u parku Dol kod Ljubljane, kako ga je nacrtao vlasnik Jožef Kalasanc Erberg (ARS, zbirka rukopisa 207 r.).

Slika 7a. Park Dol na karti franjevačkog katastra s drvoredima; desno shema istog vrta (Dobrilovič, 2002)

POSTUPAK OBNOVE HISTORIJSKIH DRVOREDA

Postupak obnove

Drvoredi su često bili sastavni dio šireg vrtnog uređenja ili kulture okoliša. Zbog toga je obnova drvoreda često sastavni dio šire akcije.

Teško je opisati općeniti pravovaljani način obnove. Jedino što se može saznati su kriteriji za valorizaciju, nacrt i izradu. Postupak sadrži istraživanje, analizu i procjenjivanje krajobraznog dijela, izradu osnove i projekta konzervacije. Često zbog različitih uzroka nema mogućnosti obnove na čitavom terenu, pa se tako obnovi samo dio vrta, a u cjelini naznačuju se samo samobitna kompozicijska svojstva (Hafner, 1992). Često vlasnici poduzimaju inicijativu za obnovu. Privatna inicijativa dobar je znak prostornog senzibiliteta pojedinaca ili skupine ali često ne osigurava sredstva za izradu cjelokupnog programa obnove. Po uzoru obnove drvoreda od bukve u parku Brdo kod Kranja prikazan je konkretan postupak obnove.

Obnova drvoreda od graba u parku Brdo kod Kranja

Istraživačko-analitički dio

Ovaj dio sadrži inventarizaciju svih podataka koji su sakupljeni u sinteznu informaciju o vrtnim objektima. Bitan dio rada obavljen je sakupljanjem, uređivanjem i analizom arhivskog materijala (Arhiv Republike Slovenije, Arhiv Vlade Republike Slovenije, Narodna in univerzitetna knjižnica, Narodni muzej, Uprava za kulturno dediščino). Pronađene su karte, grafički materijal i rukopisi kao osnova za izradu historijskog prikaza razvijanja prostora i valorizaciju vrtних objekata.

Prvi podaci o drvoredu pronađeni su na karti imanja Brdo (g. 1789). Karta prikazuje jezgru parka s pristupnim drvoredom u šest redova, parter, botanički predio i unutrašnje dvorište. Drvored od graba vidljiv je kao linija koja vodi iz gornjeg šumskog predjela ravno prema dvorištu.

Drugi važan izvor za istraživanje je franjevački katastar. Tlocrti zemljišta prikazuju parkove i tako možemo potvrditi postojanje, oblik i funkciju drvoreda u 19. stoljeću. Na donjoj slici očita je uloga drvoreda grabovog kao spojnog člana između prirodnog zaleđa (lovišta) i dvorca.

Slika 8. Park Brdo kod Kranja na karti iz 1789 godine (ARS, zbirka Zois, fascikel 30)

Slika 9. Prikaz parkovnog uređenja
(Franciscejski kataster Slana,
1996:78)

Kratak opis baroknog perivojnog uređenja

Osnovna forma parka bila je 600 metara dugačka linija, koja se sastojala od ulaznog portala, unutrašnjeg dvorišta, partera i staze koja se završavala crkvom sv. Siksta. Središnji parter bio je podijeljen na jednake dijelove, a ti su opet podijeljeni po dijagonali. Na suprotnoj strani dvorca bile su simetrički raspoređene dvije linije (drvoreda) koje su vodile dublje u park.

Na osnovi podataka možemo sa sigurnošću potvrditi, da se zadržao kontinuitet postojanja drvoreda kroz sva značajna razdoblja i zato ga treba sačuvati i u budućnosti.

Procjenjivanje perivojno-arhitekturnog rada

Procjenjivanje vrtno arhitekturnog rada je kompleksan sustav stilskih, likovnih i mnogih drugih kriterija, s kojima procjenjujemo što i koliko vrijedi obnoviti.

Park Brdo kod Kranja za vrijeme Zoisa (Michelangela i kasnije Žige) postigao je najkvalitetniju kompoziciju, pa i zato sva nadahnuća za obnovu dolaze iz tog doba. Za drvored bukve već smo objasnili ulogu a u toj fazi procjenjivanja ispričana je njegova povijesna izvornost i stilska pogodnost.

U nastavku slijedi procjenjivanje prema sadašnjem stanju i izjave o smislenosti obnove. Stavljeni su kriteriji prema sadašnjosti:

- Stupanj održavanja sveukupnog vrtno-arhitekturnog rada

Zbog promjene prostorne osovine od istoka prema jugu, izgubio se barokni karakter vrta. Jedino je sustav drvoreda ostao kao nekad i zato ga vrijedi sačuvati.

- Stupanj sačuvanja vrtno-arhitekturnih elemenata

U dobrom stanju su vođeni motivi (jezera s otocima), ulazni drvored, putevi, dok točka s vidikovcem (*bellvedere*), paviljoni na vodi i istočni parter ne postoje više.

- Stupanj sačuvanja okoline drvoreda

U okolišu drvoreda (zapadni predjel) sačuvan je osnovni smjer u prostoru, koji naglašavaju drvoredi. Tijek otvorenih prostora je sačuvan, pa i svi spojevi s drugim predjelima parka (šuma parka, jezero, kuća za čamce, engleski park, ulazni dio). Drvored bukve ima u tome značajnu prostornu, funkcionalnu i estetsku ulogu.

Slika 10. U okolini drvoreda graba sačuvana je otvorenost prostora

▪ Stupanj sačuvanosti vegetacije

Da bismo saznali kakav je stupanj sačuvanosti, potrebno je bilo procijeniti svako drvo u drvoredu. Procijenjeni su starost, prsni obujam stabla, vitalnost, stabilnost i životno očekivanje. Zaznali smo i drva koja nedostaju. Podaci su služili za razradu varijanata obnove.

S korištenjem Presslerjevog vijka doznali smo starosne kategorije vegetacije u drvoredu : 25-30 g., 55-60 g. i 125-150 g. To dokazuje kontinuitet obnove.

Izmjereni su svi razmaci između stabla, koji su u prosjeku imali 270 cm. Mali razmak navodi nas na saznanje, da je drvored u početku imao oblik palisade. Izračunan razmak poslužio je za određivanje konačnog razmaka sadnje.

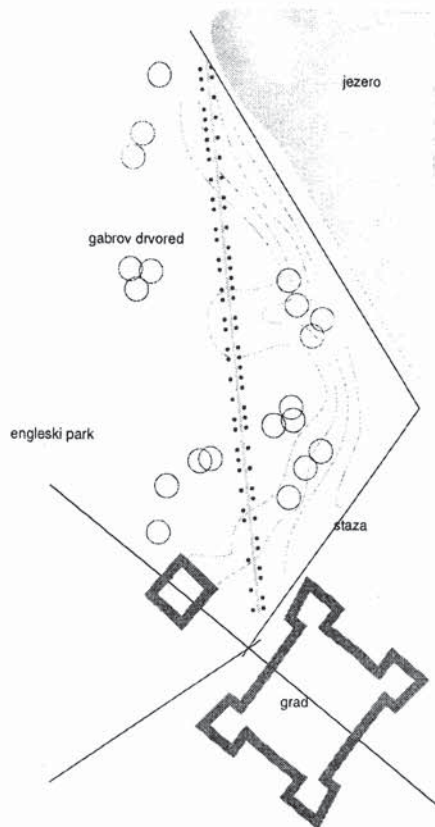

Slika 11. Najstariji dio drvoreda

Na temelju svih saznanja izrađene su tri varijante:

1. Sačuvanje stanja

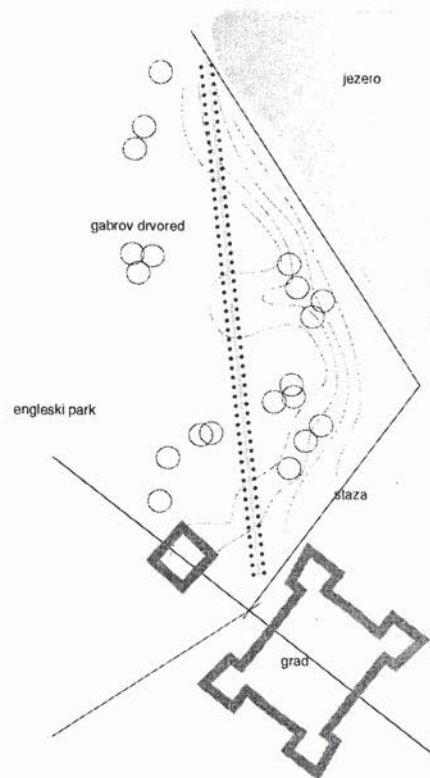
Kod obnove ukloniti samo propala drva, bez dosađivanja novih. Ovaj način pogodan je kad čekamo na "bolja vremena". Tako čuvamo prostor za buduće obnove.

Slika 12. Prijedlog obnove – varijanta 1

2. Dosađivanje

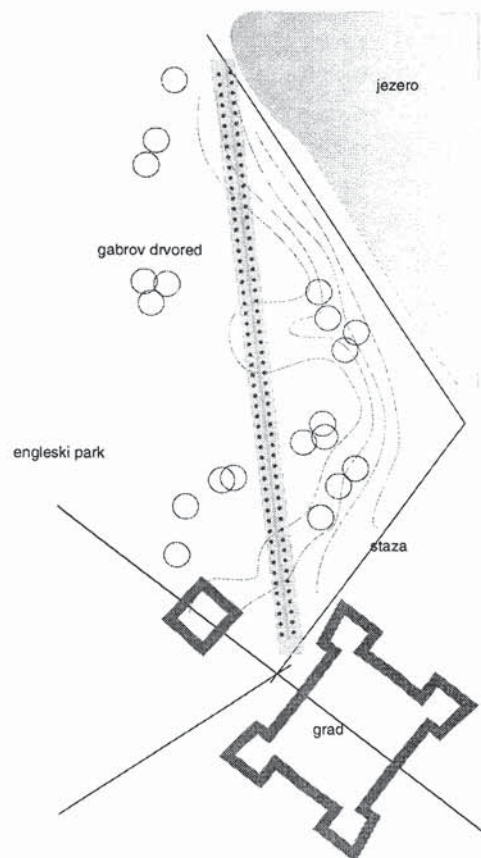
Uzimajući u obzir životno očekivanje stabala, uklone se sva stabla, koja bi stradala u sljedećih desetak godina. Kad se donosi odluka o odstranjenju primijenjuje se formiranje prozora (dugih praznih mjesta u drvoredu), kako bismo postigli bolje uvjete za rastenje i stvaranje homogenih crta u drvoredu. Prema tome bilo je odlučeno da se izvadi 16 starijih i nanovo posadi 43 od ukupno 133 stabala.

Slika 13. Prijedlog obnove – varijanta 2

3. Rekonstrukcija

U ovoj varijanti ukloni se čitav drvored i osniva se novi. Stabla bukve sade se na 270 cm i pravi se palisada.

Slika 14. Prijedlog obnove – varijanta 3

Primjećujući da se u budućnosti ne očekuje šira obnova, a stara stabla su opasna za korisnike, odlučili smo izraditi varijantu 2 (dosadivanje). U početku drvored bi izgubio nešto homogenog značenja ali bi s odgovarajućim pripremanjem terena, nova stabla brzo popunila prazna mjesta u drvoredu.

ZAKLJUČAK

U završnem dijelu ne bih kritizirao loše društvene uvjete, koji nisu povoljni za historijske drvoredi. Želio bih naznačiti ulogu dendroloških mjera (kriterija) u procjenjivanju vrtno-arhitekturnog nasljeđa. Mnogi stručnjaci se međusobno ne slažu kad je u pitanju ovaj kriterij.

S dendrološkom mjerom procjenjuje rijetkost pojedinačne vrste, kultivara, nedostižan habitus i starost stabala. Kad je u pitanju dendrološka mjera treba imati u vidu značenje vegetacijske materije u arhitekturnom radu. Vegetacija u perivojnoj kulturi često je samo u ulozi građe, pa je zato u konzervaciji perivoja sekundarnog značenja. Postoje i iznimke, kao što su strane vrste drveta u doba egzotizma. U tom slučaju sustav vrste je odlučujući parametar za stilsko označivanje.

U tom pogledu opstanak vrtno-arhitekturnog rada zavisi od neprestanog odstranjivanja i nadomještanja (zamjenjivanja) novim. Tako nije cilj konzervacija pojedinačnog drva nego parka kao cjeline.

Obnova drvoreda treba sačuvati ili nanovo izraditi temeljne likovne i prostorne specifičnosti:

- linijski karakter (postignut homogenošću i kontinuitetom vegetacije)
- ritam (postignut sa sačuvanjem razmaka između stabla, upotrebom iste biljne vrste i kultivara i ujednačenjem kakvoće novih posađenih drva).

Uspjeh obnove zavisi ne samo od kakvoće postupaka tijekom obnove. Bez nastavka programa i sustava održavanja drvoreda u budućnosti, uspjeh nije osiguran.

LITERATURA

- Berrall J.** 1978. *The Garden – An Illustrated History*. New York, Penguin Books: 388 str.
- Cvirn J.** 1999. *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Vidic M. (ur.). Ljubljana, Založba Mladinska knjiga: 526 str.
- Dešnik S.** 1995. *Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji*. Batič J. (ur.). Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, Uprava republike Slovenije za kulturno dediščino: 153 str.

- Dobrilovič, M.** 2002. Začetki uvajanja tujerodnih rastlinskih vrst in njihov vpliv na vrtno oblikovanje. Magistrska naloga, BF, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana, 102 s.
- Gazvoda D.** 1996. Persistent Urban Landscapes, Ljubljana (Slovenia). Cambridge, Graduate School of Design Harvard University: 295 str.
- Graščinski fond Brdo, Arhiv Republike Slovenije, fascikel 19.
- Graščinski fond Brdo, Arhiv Republike Slovenije, fascikel 20.
- Graščinski fond Brdo, Arhiv Republike Slovenije, fascikel 30.
- Graščinski fond Dol, Arhiv Republike Slovenije, fascikel 5.
- Hafner, A.** 1992. Konservatorski vidik pri obnovi objektov vrtnoarhitekturne dediščine. V: Parki – umetnost oblikovanja prostora. Črepinšek M. (ur.). Ljubljana, Restavratorski center Republike Slovenije: 7-17.
- Hyams E.** 1971. A History of Gardens and Gardening. 1. izdaja. London, J.M.Dent and Son LTD: 345 str.
- Ogrin, D.** 1993. Vrtna umetnost sveta. Pudon EWO, 400 s.
- Strgar V.** 1991. Erbergov Dol – pozabljeni botanični vrt. Ljubljana, Proteus 53, 1991, 323-332.
- Strgar V.** 1992. Rastlinstvo in vrtovi v Erbergovem Dolu. V: Parki – umetnost oblikovanja prostora. Črepinšek M. (ur.). Ljubljana, Restavratorski center Republike Slovenije: 96-106.
- Skoberne P. i Peterlin S.** 1988. Inventar najpomembnejše naravne dediščine. Ljubljana, Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine: 436 str.
- Valenčič V.** 1970. Kulturne rastline. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Blaznik P.(ur.), Grafenauer B. (ur.), Kos M. (ur.), Vilfan S. (ur.), Zwitter F. (ur.), Žontar J. (ur.). Ljubljana, Državna založba Slovenije: 252-257.
- Valvasor V.** 1689. Die Ehre des Herzogthums Krain, 3. Band. Rudolfswerth, J. Krajec: 730 str.
- Vischer G. M.** 1971. Topographia Ducatus Stiriae. Ljubljana, 1971, Cankarjeva založba: 540str.
- Zbirka Zois, fascikel 19. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
- Zbirka rokopisov, Arhiv Republike Slovenije, rokopis 203 r.
- Zbirka rokopisov, Arhiv Republike Slovenije, rokopis 204 r.

Zbirka rokopisov, Arhiv Republike Slovenije, rokopis 205 r.

Zbirka rokopisov, Arhiv Republike Slovenije, rokopis 206 r.

Zbirka rokopisov, Arhiv Republike Slovenije, rokopis 207 r.

Adresa autora - Author`s address:

Mr. Marko Dobrilovič

Univerza v Ljubljani

Biotehniška fakulteta

Oddelek za krajinsko arhitekturo

Jamnikarjeva 101

SL - 1000 Ljubljana

Priljeno - Received: 10. 2. 2004.